

Манюх Н. Б.,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

АСОЦІАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТУ БАТЬКІВЩИНА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті розглянуто різноманітні аспекти смислу концепту батьківщина, проаналізовано асоціативний потенціал цього лінгвокультурного концепту, виокремлено універсальні та ідіоетнічні лінгвокультурні риси лінгвокультурного кодування світу.

Ключові слова: *концепт, батьківщина, асоціативний потенціал.*

В статье рассмотрены разные аспекты смысла концепта родина, проанализировано ассоциативный потенциал этого лингвокультурного концепта, выделены универсальные и идиоэтнические лингвокультурные черты лингвокультурного кодирования мира.

Ключевые слова: *концепт, родина, ассоциативный потенциал.*

Different aspects of the meaning of motherland concept, are revealed in the article. Associative potential of this lingual and cultural concept is analyzed. The universal and idioethnical features of lingual and cultural world coding are differentiated in this article.

Key words: *concept, motherland, association, associative potential.*

Дослідження асоціативного потенціалу лінгвокультурних концептів є одним із пріоритетних напрямів у сучасному мовознавстві. Вивчення специфіки вербалізації концепту батьківщина в умовах міжкультурної комунікації дозволяє реконструювати національну особливість сприйняття світу і закріплення в мові знання про неї. Відомо, що мова виступає могутнім чинником відображення дійсності в її національному виявленні. На ґрунті національної мови створюється система понять, що визначає, зрештою, лінгвістичну картину світу. “Звичайно, для носія української мови коло понять, які засвоюються як етнолінгвістичні, буде відмінним як кількісно, так і якісно порівняно з колом понять, знання яких обов’язкове для вивчення української мови як другої або як іноземної” [5, с. 430]. За умов міжкультурного спілкування відсутність достатньої інформації про концептосферу партнера з притаманними йому ціннісними орієнтаціями та стереотипами носія тієї чи іншої мовної системи може призвести до непередбачуваних наслідків. Адже “незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки створює труднощі в спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні комунікативні девіації” [1, с. 251]. Актуальність цієї проблеми зумовлена тісною взаємодією мови і культури, мови та свідомості, що в процесі міжмовної та міжкультурної комунікації студентів-іноземців призводить до засвоєння ними позамовної інформації.

Метою нашої статті є дослідження асоціативного потенціалу концепту батьківщина в українській лінгвокультурі для виокремлення універсальних та ідіоетнічних рис кодування світу в процесі вивчення української мови як іноземної.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань:

- розглянути різноманітні аспекти смислу концепту батьківщина;
- описати асоціативний потенціал концепту батьківщина.

Поняття концепту є здавна відомим філософській, психологічній, лінгвістичній і літературознавчій наукам. Термін “**концепт**” є запозиченням із лат. *conceptus* – поняття, від *conspicere* – “збирати, вбирати у себе; представляти себе, утворювати тощо”. Внутрішня форма й розвинена багатозначність латинського терміна породжує значну кількість тлумачень його західноєвропейських і слов’янських відповідників-запозичень.

Поняття “**концепт**” бере початок ще з доби Середньовіччя. П. Абеляр вбачав у ньому ідею Бога, праобразу одиничних речей. Провісником майбутнього психологічного аспекту визначення концепту, що поширився у другій половині ХХ ст., вважають російського філософа С. Аскольдова. Сучасні дефініції концепту ґрунтуються на різних підходах, відтак аналіз концептів у мовознавстві не може бути довільно дескриптивним, а повинен ґрунтуватися передусім на знаннях у галузях психології, теорії пізнання, теорії інформації з урахуванням доробку комп’ютерного моделювання [11, с. 419]. Згідно з О. Селівановою, концепт кваліфікується як інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам’яті, яка містить сукупність знань про об’єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п’яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [11, с. 410]. Підґрунтям такої дефініції стало класичне тлумачення концепту О. Кубряковою: “Концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї країни світу, відображеної у психіці людини” [11, с. 410].

Дослідженням цього терміна займаються Н. Арутюнова, А. Бабушкін, А. Вежбицька, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова, Ю. Степанов, В. Телія, Р. Фрумкіна та ін. У сучасній лінгвістиці виокремились два основні підходи до визначення терміна “концепт”: лінгвокогнітивний (А. Бабушкін, О. Кубрякова, О. Селіванова та ін.) та лінгвокультурний (Н. Арутюнова, В. Маслова, Ю. Степанов та ін.).

Концепт можна визначити як асоціативно-вербальну сітку, пучок вербалізованих смислів, представлений у плані вираження цілим рядом своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму [3, с. 48].

В українській мові актуалізуються різні концепти. Одним із найменш досліджених у науці є концепт бать-

ківщина, який належить до абстрактних лінгвокультурних концептів. У філософсько-теоретичному осмисленні батьківщина розглядається як “країна, що історично належить даному народові; освоєне цим народом географічне середовище, відображене в його матеріальній і духовній культурі; економічне, соціальне, політичне і культурне середовище, що історично склалося і освоєне людьми” [14, с. 83].

Засловником, батьківщина: 1. Країна стосовно до людей, які народилися в ній та є її громадянами; вітчизна. // Місце народження кого-небудь. 2. *перен.* Місце зародження, походження або виникнення чого-небудь [2, с. 39]. Порівняємо, наприклад, тлумачення слова батьківщина в українській мові і його російського відповідника родинав дескриптивних значеннях. Родина. 1. Отечество, родная страна. 2. Место рождения, происхождения кого-чого-н., возникновения чего-н. [8, с. 680]. Як бачимо, значення цих слів ідентичні в обох споріднених мовах. Загалом українське слово семантично відповідає словам в багатьох інших мовах: рос. отечество, пол. ojczyzna, лат. patria, а також англ. fatherland й нім. Vaterland. Поняття батьківщинашироко поширене в індоєвропейських мовах. Так, концепт батьківщина характеризується певними спільними смислами з концептом ДІМ (смысловая зона “рідна земля”) особливо в англійській мові (пор. *homeland*)” [7, с. 11].

“Співіснування універсальних, етнічних, групових й індивідуальних концептів, певний перетин чи поєднання їх у колективній чи індивідуальній свідомості визначає можливість окремої людини бути зрозумілою іншій на підставі певної знакової системи (мови, продуктів культури групи, етносу чи цивілізації в цілому) і соціально й культурно маркованої діяльності” [11, с. 416]. Лінгвокультурний концепт батьківщина належить до так званих абстрактних, загальнолюдських концептів, який водночас може мати своє етнокультурне наповнення. Як зазначалося, поняття “батьківщина” відоме індоєвропейським мовам, хоча уряді мов існують також дещо інші синоніми, похідні від слова “матір” (англ. motherland) зі значенням “рідні, свої місця” англ. homeland, нім. Heimat, швед. fosterland(et) тощо.

Батьківщина – це рідна країна, в якій народилася і проживає людина. Для нас це Україна. Кожен має також “малу” батьківщину: край, землю, де прийшов у світ, рідне місто або село. У сучасних умовах Батьківщина пов’язується з поняттям “держава”. У такому разі вона охоплює соціальний та державний устрій, систему політичних відносин, культуру, духовні цінності, особливості мови, побуту, звичаїв [12, с. 16].

Батьківщина – “земля батьків”, етнічна територія, тобто територія, освоєна кількома поколіннями певного етносу, середовище його проживання. Певне природне середовище (земля з її лісами, луками, річками та озерами, прилеглими морськими просторами тощо) виступає в ролі батьківщини тоді, коли воно оцінене культурою, осмислене як своє, як свідчення історичного минулого етносу й сукупність його історичних пам’яток, як джерело індивідуальних та спільних для етнічної групи спогадів і переживань [4, с. 313].

За допомогою дефініції з різних словників ми отримали компоненти, що складають лексичне значення цього концепта. Ядро лексико-семантичного поля батьківщина в українській мові складає ядерна лексема “батьківщина”, яка проявляється двома компонентами: а) країна стосовно до людей, які народилися в ній; б) місце зародження, походження або виникнення чого-небудь. Інші компоненти не менш важливі (мала батьківщина, етнічна територія, країна, що історично належить даному народові та ін.) перебувають на периферії. Кожен виокремлений компонент концепту може вступати в різнонаправлені асоціативні зв’язки та створювати їх. Проте асоціативне поле концепту батьківщина буде неоднорідним в межах української та інших лінгвокультурних спільнот.

У процесі вивчення української мови як іноземної, особливостям лінгводидактичного аспекту полягає в тому, що частина іноземних студентів (переважно іноземні громадяни, в яких другою мовою навчання у школі була російська) мають вже достатній рівень знань російської мови, а тому їм легше адаптуватись в нерідному українськомовному середовищі. З іншого боку, іноземні громадяни, які є носіями різних мовних груп, далеких від східнослов’янської, потрапляючи в інше культурно-мовне середовище, фактично потрапляють в інший світ цінностей і законів спілкування, випрацюваних у межах цієї мови і культури. Через те найбільша кількість смислових зон у структурі семантичного гештальту асоціативного поля концепту батьківщина звичайно належатиме представникам української лінгвокультурної спільноти, що свідчить про найвищий асоціативний потенціал цього концепту в сучасному українському мовомисленні [7, с. 11].

Насамперед, впадають у вічі словотвірні асоціації, наявні у процесі етимологізації самого концепту батьківщина: батько → батьків /суфіксальний/ → батьківський /суфіксальний/ → батьківщина (спадщина) /усічення основи + суфіксальний/, Батьківщина (вітчизна) / усічення основи + суфіксальний/ [13]. Цілком справедливим буде твердження про те, що саме в слов’янській ментальності концепт батьківщина ототожнюється з матір’ю, з жіночим началом (вітчизна, батьківщина, рідна земля, ojczyzna), хоча ключовими лексемами реалізації вказаного концепта є отець, батько, ojciec. Для прикладу для французької ментальності характерне ототожнення батьківщини з Прекрасною Дамою, виражене через паремійний фонд мови. [7, с. 15].

Українська лексико-семантична система містить такі ряди лексем: синоніми: рідна країна, вітчизна, отчизна, вітчизна, колиска; антоніми: чужина, чужениця, чужий край [9, с. 48]. Як синонімічні, так і антонімічні відношення набувають означення, які можуть спричинити різноманітні асоціативні реакції носія тієї чи іншої мовної системи. Так, батьківщина дорога, друга, улюблена, міцна, могутня, найкраща, наша, прекрасна, рідна, чудова, щаслива. Такі характеристики підкреслюють позитивну оцінку характеристику, яку містить концепт. Через те на батьківщинаможна бути, жити, виростати, залишатися, зростати, знаходитися, перебувати. Можна відчувати любов до батьківщини, обов’язок перед батьківщиною, тугу за батьківщиною. Тоді як чужинаоосоружна, а тому виникає негативна оцінна реакція: неприхильність до чужини, не мати обов’язку перед чужиною, не тужити за чужиною [10].

Асоціативно-образні паралелі концепта батьківщина найкраще прослідковуються в контексті художніх творів. Так, у Симоненкових словах “... Можна все на світі вибирати, сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину” основний акцент зосереджено на слові “*батьківщина*”. У коло мовних реалізацій концептуального смислу “*батьківщина*” входять дескрипції, зумовлені поняттям того, що для всіх людей різної національності Батьків-

щина – це рідна земля, територія, країна, де вони народилися. Для представника українського етносу, батьківщина – це не тільки земля, на якій він проживає, це насамперед Україна, Дніпро, хата, верба, калина. Так, у розумінні Тараса Шевченка, у поезії якого слова-концепти утворюють лексико-семантичне поле з надзвичайно широким спектром поетичних значень, Україна – це не лише місце, територія чи країна. “Це стан душі, стан буття, екзистенціальна категорія у теперішньому часі, а в майбутньому – форма ідеального існування” [6, с. 79]. На основі досліджень асоціативного потенціалу концепту *батьківщина* вчені акцентують на тому, що на першому місці в ядрі семантичного гештальту концепту *батьківщина* не тільки в українській, а й польській та американській лінгвокультурах знаходиться смислова зона “назва держави”. “У смисловій зоні “визначення батьківщини” поєднано фактично два образи батьківщини – великої та малої”. Більше того, Батьківщина мислиться українцем не просто як місце чи простір, а як земля, ґрунт, який можна потримати в руках, взяти з собою на чужину (антеїзм) [7, с. 11].

Таким чином, абстрактний концепт *батьківщина* в українському образі світу займає досить помітне місце, характеризуючись лінгвокультурною специфікою, та здатністю вступати в різнонаправлені асоціативні зв'язки. У процесі вивчення української мови як іноземної асоціативний потенціал концепту *батьківщина* дозволяє реконструювати національну особливість сприйняття світу і закріплення в мові знання про неї.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
3. Воркачев С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты // Известия РАН. Серия лит-ры и языка, 2001. – Т. 60. – № 6. – С. 47-58.
4. Енциклопедія сучасної України. Т.2.: “Б-Біо”. – К.: НАН України, 2003. – 871 с.
5. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стилль. Збірник статей / В. І. Кононенко. – Київ-Івано-Франківськ, 2002. – 460 с.
6. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / М. І. Кочан. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
7. Марчук У. Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах : автореф. дис.... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / У. Б. Марчук. – К., 2009. – 20 с.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С. И. Ожегов / под. ред. Н. Ю. Шведовой. 23-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1990. – 917 с.
9. Полюга Л. М. Словник українських синонімів і антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2007. – 575с.
10. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови / Л. М. Полюга. – 3-є вид., допов. і випр. – К. : Довіра, 2006. – 510 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
12. Україна в словах: Мовоукраїзнав. слов.-довід. : навч. посіб. для учнів загальноосвіт. шкіл, ліцеїв, гімназій, студентів, усіх, хто вивчає укр. мову / Упоряд. і кер. авт. кол. Н. Данилюк. – К. : ВЦ “Просвіта”, 2004. – 704 с.
13. Універсальний словник української мови: Орфоепічний. Словотворчий. Етимологічний / Уклад.: Дорошенко Т. С., Череп І. А., Омеляненко В. І. – Харків: “Торсінг плюс”, 2009. – 720 с.
14. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2. вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.